KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 2

OBSAH

BAJZÍKOVÁ, E.: Február 1948 33
FINDRA, J.: Umelecký prednes a výslovnosť 35
ORAVCOVÁ, A.: Hranica spôsobovej a doplnkovej funkcie výrazov so spojkou *ako* . . 40
FELIX, K.: Obrazné vyjadrenia v športovej publicistike . . . 45

Rozličnosti

Šéfdirigent. L. Dvonč . . . 48
Skloňovanie zložených miestnych názvov a ich deriváty. J. Jacko 51

Správy a posudky

Smerom k spoločnosti. J. Bosák 52
Monografia o vývine individuálnej slovnej zásoby. E. Bajzíková 55
O niektorých terminologických a jazykových otázkach Malej encyklopédie chémie. J. Štofa 57

Spytovali ste sa

Nadváha, nadhmotnosť, preťaž. I. Masár 62
Opušťák — priepustka. E. Rísová 63

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 2

Február 1948

V histórii našich národov — Čechov a Slovákov — je veľa významných udalostí. Len jedna z nich sa nazýva, a právom, historickým medzníkom v československých dejinách, v dejinách nášho štátu. Týmto medzníkom je víťazstvo pracujúceho ľudu Československa nad reakciou vo februárových dňoch pred tridsiatimi piatimi rokmi.

Február 1948 rozdeľuje naše dejiny na epochu triednych bojov o politickú moc a na epochu výstavby novej, socialistickej a komunistickej spoločnosti. Strojcom februárového víťazstva pracujúcich Československa bola komunistická strana, strana vyzbrojená marxisticko-leninskou revolučnou teóriou a zocelená v triednych bojoch, ktoré viedla od samého začiatku, od svojho vzniku. Východisko revolučného zápasu našej robotníckej triedy o moc pod vedením Komunistickej strany Československa sa začalo formovať už v procese národnooslobodzovacieho boja proti fašizmu a dotvorilo sa v roku 1945 víťazstvom národnej a demokratickej revolúcie. Pri vypracovaní a realizácii ďalšej línie Komunistickej strany Československa sa vychádzalo z teoretického odkazu V. I. Lenina, najmä z teórie o prerastaní demokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej. Vďaka politike našej strany našla táto Leninova teória v podmienkach Československa svoje potvrdenie a ďalšie rozvinutie. Jej realizácia bola završená práve Víťazným februárom.

Aj v súčasnosti februárové víťazstvo pracujúceho ľudu Československa, tento výsledok zákonitého spoločenského vývoja, je stále živou históriou. Z nej vychádzame v súčasnosti. Veď zdroje slávneho Februára sú základom našej prítomnosti, začiatkom budovania dosiaľ najspravodlivejšieho spoločenského poriadku, v ktorom vedúcu úlohu má najpočetnejšia a najrevolučnejšia spoločenská trieda — robotnícka

trieda — na čele s komunistickou stranou a v ktorom niet vykorisťovania človeka človekom. Víťazný február a úspechy, ktoré sme dosiahli v budovaní socializmu, vo výstavbe rozvinutej socialistickej spoločnosti v Československu, dokazujú medzinárodnú platnosť učenia marxizmu-leninizmu, ako aj správnosť politiky našej Komunistickej strany Československa. Tieto skutočnosti si treba uvedomovať najmä dnes, v období zostrovania medzinárodnej situácie a rozširovania antikomunistického boja proti socialistickým krajinám a medzi nimi aj proti Československu. Preto zákonite musíme pri tomto významnom výročí pripomínať význam Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie, bez ktorej by nebolo víťazstva československého pracujúceho ľudu nad buržoáziou a nerozborného spojenectva s prvou krajinou socializmu — so Zväzom sovietskych socialistických republík.

Pri 30. výročí februára 1948 sme v našom časopise vyzdvihli, vychádzajúc z marxisticko-leninskej koncepcie jazyka, že významné medzníky vo vývoji spoločnosti nachádzajú svoj odraz aj v dejinách jazyka, respektíve v jeho rozvoji. Toto konštatovanie je výrazom poznania rozvoja celého spisovného jazyka za posledných tridsať päť rokov, rozvoja všetkých jeho zložiek a prirodzene aj rozvoja a dosiahnutej úrovne jazykovej kultúry, na ktorú je časopis Kultúra slova prioritne zameraný. S ďalším kvalitatívnym rozvojom spoločnosti je totiž úzko spätý aj rozvoj jazykovej kultúry. Otázky jazykovej kultúry sú dnes organickou súčasťou života našej socialistickej spoločnosti. K dôležitým kladným poznatkom patrí fakt, že používatelia jazyka si uvedomujú potrebu cieľavedomej starostlivosti oň a o kultivovanie spisovnej slovenčiny.

V poslednom období sa okrem jazykových oblastí, respektíve rovín správne a celkom zákonite venuje zvýšená pozornosť zvukovej rovine jazyka a spisovnej výslovnosti, čo je nevyhnutné pri súčasnom rozvoji ústnej jazykovej komunikácie a takisto preto, že je potrebné v jazykovede rovnomerne skúmať obidve základné formy jazyka — písanú a ústnu.

Starostlivosť socialistickej spoločnosti o jazyk a jeho rozvoj nachádza svoj odraz aj v ďalších dvoch smeroch. Predovšetkým vo vedecko-výskumnej činnosti, ktorá v súčasnej päťročnici zahŕňa dve hlavné úlohy; ich náplň tvorí systematický opis slovenského jazyka ako nositeľa národnej kultúry v etape rozvinutej socialistickej spoločnosti a výskum jazyka ako prostriedku komunikácie v socialistickej spoločnosti a jeho úlohy pri formovaní spoločenského vedomia. A potom v cieľavedomom prenášaní výsledkov celého tohto výskumu do školskej a mimoškolskej jazykovej praxe. Táto dialektická spätosť teórie s praxou utvára predpoklady aj na optimálny rozvoj jazyka a naň nadväzujúcej jazykovej kultúry.

Vo výskumných úlohách sa do popredia dostáva jedna z primárnych funkcií jazyka, funkcia dorozumievacia, komunikatívna, pretože jazyková komunikácia ako spoločenský jav je determinovaná spoločenskými pomermi, z ktorých konkrétna komunikatívna potreba vyrastá. Výskum jazyka a prenášanie jeho výsledkov do praxe by malo a musí slúžiť stále náročnejším potrebám našej spoločnosti v duchu úloh stanovených XVI. zjazdom KSČ a zjazdom KSS pre spoločenské vedy, a teda aj pre jazykovedu.

Pri významných medzníkoch v živote spoločnosti sa zamýšľame nad tým, ako napĺňame ich ciele, čo všetko sa na splnenie vytýčených cieľov v tej-ktorej oblasti urobilo. Február 1948 okrem iného otvoril cestu rozsiahlemu výskumu jazyka, umožnil a podnietil rozvoj slovenskej jazykovedy na pôde Slovenskej akadémie vied, na vysokých školách, podnietil rozvoj jazykovej kultúry.

Eugénia Bajzíková

Umelecký prednes a výslovnosť

JÁN FINDRA

Z času na čas, ale zakaždým v rovnakých súvislostiach sa pri umeleckom prednese hovorí aj o recitátorovej výslovnosti. Ide najmä o otázku, či recitátor má dôsledne dodržiavať zásady slovenskej spisovnej výslovnosti, alebo či si môže dovoliť výslovnostnú normu porušiť. Takto dilematicky sa otázka pretriasa hlavne vo vyšších kolách súťaží v umeleckom prednese poézie a prózy, a to aj na Hviezdoslavovom Kubíne. Keďže sa pritom vyskytujú aj pomýlené teoretické postoje, z ktorých sa vyvodzujú nesprávne závery pre recitátorskú prax, treba sa k problému vyjadriť zásadne.

Požiadavka, aby recitátor samozrejme (a práve preto dôsledne) dodržiaval zásady slovenskej spisovnej výslovnosti, sa na prvý pohľad zdá prirodzená a logická. Veď úroveň výslovnosti sa považuje za jedno z kritérií hodnotenia umeleckého prednesu. Z toho vychádza, že porušovanie výslovnostnej normy negatívne poznačí umelecký výkon recitátora, a to sa potom odrazí aj na jeho hodnotení.

Takýto prístup k hodnoteniu recitátorovej reči naráža na odpor niektorých pracovníkov v oblasti kultúry a publicistov, ktorí vyslovujú požiadavku, aby sa pri hodnotení umeleckého prednesu uplatňovali iba estetické zretele. Bez hlbšej argumentácie sa obhajuje názor, že isté výslovnostné nedostatky nemôžu kvalitnú interpretáciu umeleckého

textu znehodnotiť. Občas sa pritom ide tak ďaleko, že požadovanie jazykovej kultúry sa pokladá za ignorovanie umeleckých hodnôt, za nepochopenie estetických parametrov umeleckého prednesu. A keďže na porušovanie zásad slovenskej spisovnej výslovnosti upozorňujú najmä učitelia, takýto postoj sa kvalifikuje ako pedagogický dogmatizmus, ktorý obmedzuje tvorivý rozlet recitátora. Bez náležitých súvislostí sa pritom niekedy používa termín štylizácia.

Treba povedať, že obidva postoje k výslovnosti recitátora sú nenáležité, hoci zároveň sa žiada zdôrazniť, že najmä tendencie bagatelizovať požiadavku spisovnosti, snaha tolerovať výslovnostné nedostatky alebo aj ironizovať tých, čo požadujú vysokú kultúru recitátorovej reči, je nielen nevedecká, ale aj demagogická. V obidvoch prípadoch ide o nedorozumenie preto, lebo ani jeden z uvedených postojov vo svojej krajnosti nerešpektuje funkčné hľadisko.

Východiskom na uplatňovanie funkčného hľadiska pri hodnotení recitátorovej reči je klasifikácia výslovnostných štýlov. V tejto súvislosti ide o fonickú štýlovú diferenciáciu založenú na výbere a usporiadaní fonických prostriedkov (hlások a hlások v prúde reči). Rozlišujeme tri výslovnostné štýly: neutrálny, vysoký, nižší.

Neutrálny štýl je základná aj najfrekventovanejšia podoba spisovnej výslovnosti. Používa sa vo verejnom prostredí pri ústnej realizácii náučných, publicistických a administratívnych textov a v rečníckych prejavoch. Je to explicitná forma spisovnej výslovnosti, ktorá predpokladá starostlivú spisovnú výslovnosť. Neutrálny štýl sa používa v školskej vyučovacej praxi, v úradoch a vôbec všade tam, kde ide o „oficiálny" ústny jazykový styk (odstup medzi podávateľom a prijímateľom) a kde sa aj z ostatných jazykových rovín využívajú predovšetkým neutrálne spisovné prostriedky.

Vysoký štýl sa používa predovšetkým pri realizácii umeleckých textov v divadle a v umeleckom prednese, ďalej sa používa v slávnostných prejavoch pri významných kultúrnych a spoločensko-politických výročiach. Pre tento štýl je príznačná osobitne starostlivá, dôkladne vypracovaná, vzorná spisovná výslovnosť. Nie je to však výslovnosť strojená, vyumelkovaná ani písmenková. Prejavy sa realizujú vo vyššom verejnom prostredí. Charakteristický je výrazný odstup medzi podávateľom a prijímateľom; prijímateľom je spravidla kolektív.

Nižší štýl sa vyznačuje menšou starostlivosťou o výslovnosť. Je v ňom uvoľnenejšia artikulácia jednotlivých hlások i hlások v prúde reči (napr. zjednodušovanie niektorých spoluhláskových skupín). Môžu sa v ňom odrážať aj interdialektové výslovnostné návyky. Používa sa v súkromnom prostredí a v priateľskom osobnom kontakte vo verejnom prostredí.

Na základe klasifikácie (a stručnej charakteristiky) výslovnostných

štýlov sa ústne jazykové prejavy z hľadiska výslovnosti diferencujú horizontálne. Rozhodujúca je tu príslušnosť ústneho jazykového prejavu k funkčnému jazykovému štýlu. Ako vieme, v ústnej podobe sa môže realizovať jazykový prejav ktoréhokoľvek funkčného jazykového štýlu. Funkčný jazykový štýl prvotne určuje, ktorý výslovnostný štýl sa pri zvukovej realizácii konkrétneho jazykového prejavu uplatní. Napr. v jazykových prejavoch hovorového štýlu sa predpokladá využívanie nižšieho štýlu výslovnosti. V tejto súvislosti sa ako dôležitý štýlotvorný činiteľ uplatňuje prostredie a vzťah medzi podávateľom (hovoriacim) a prijímateľom (adresátom, poslucháčom). Tieto činitele sú osobitne dôležité pri prejavoch štýlov verejného styku. Podľa stupňa verejnosti (oficiálnosti) prostredia si hovoriaci vyberá fonické prostriedky neutrálneho alebo vysokého štýlu a ojedinele i niektoré prostriedky nižšieho štýlu (napr. v bežnom styku na pracovisku). Z druhej strany zasa platí, že čím väčší je odstup medzi podávateľom a prijímateľom, tým starostlivejší musí byť výber fonických prostriedkov, tým dôslednejšie sa musia dodržiavať zásady slovenskej spisovnej výslovnosti. Výber medzi vysokým a neutrálnym štýlom výslovnosti je podmienený aj tým, či je prijímateľ jednotlivec alebo kolektív. Najmä vo verejných ústnych jazykových prejavoch určených kolektívu sa výskyt prostriedkov nižšieho štýlu hodnotí kriticky.

Na základe horizontálneho zaradenia by sa v umeleckom prednese mala jednoznačne dávať prednosť vysokému štýlu výslovnosti. Umelecký prednes je zvuková realizácia (interpretácia) umeleckého textu vo vyššom verejnom prostredí. Napriek tomu, že sa recitátor počas svojho vystúpenia usiluje utvoriť atmosféru bezprostrednosti a vzájomného porozumenia, predsa len medzi ním a kolektívom poslucháčov sa udržiava odstup, ktorý nedovoľuje familiárny tón v intonácii, ani vo výslovnosti.

Umelecký prednes a porušovanie výslovnostnej normy sa teda vzájomne vylučujú. Recitátor ako verejný kultúrny pracovník je v tomto zmysle nositeľom vzornej spisovnej výslovnosti, dôsledne a zámerne uplatňuje fonické prostriedky vysokého štýlu výslovnosti. Každý odklon od normy sa považuje za chybu, ktorá negatívne poznačí umelecký výkon, a to sa, pravdaže, musí odraziť aj v celkovom hodnotení konkrétneho umeleckého prednesu ako recitátorovo mínus.

Niet sporu o tom, že vo všeobecnosti uvedené zásady platia. Ale práve z funkčného hľadiska, ktoré tu zdôrazňujeme, sa takýto rigorózny pohľad na recitátorovu výslovnosť javí ako zúžený, jednostranný. Chýba mu totiž druhý, vertikálny funkčný rozmer.

Pri horizontálnom zaraďovaní (diferenciácii) ústnych jazykových prejavov sme v súvislosti s využívaním fonických prostriedkov konštatovali, že istý funkčný jazykový štýl prvotne žiada, aby sa v „jeho“

jazykových prejavoch uplatňoval istý výslovnostný štýl. K tomu treba dodať, že aj v prejavoch toho istého funkčného jazykového štýlu sa popri fonických prostriedkoch dominantného výslovnostného štýlu môžu vo funkčnom výbere využiť aj prvky iného štýlu výslovnosti. A tak napr. aj do prejavov hovorového štýlu, kde sa takmer jednoznačne frekventujú prostriedky nižšieho štýlu výslovnosti, môžu prenikať prvky neutrálneho štýlu. Takáto interferencia fonických prostriedkov dvoch výslovnostných štýlov je aj tam podmienená takými faktormi, ako je prostredie a vzťah medzi účastníkmi komunikácie. Ide o stupeň súkromnosti — verejnosti prostredia a o stupeň familiárnosti — oficiálnosti vzťahu medzi podávateľom a prijímateľom. Uplatnenie niektorých „spisovnejších" fonických prostriedkov neutrálneho štýlu je pritom priamo úmerné s využívaním spisovných lexikálnych prostriedkov.

Pokiaľ ide o umelecký prednes vo vzťahu k vertikálnemu funkčnému rozmeru, tu je situácia ešte zložitejšia. Povedali sme už, že recitátor interpretuje umelecké dielo alebo jeho časť vo verejnom prostredí pred kolektívom „cudzích" ľudí. Vieme teda, že prostredie a adresát žiadajú dôsledne uplatniť prostriedky vysokého štýlu výslovnosti. K týmto základným štýlotvorným činiteľom však pri umeleckom prednese pristupujú ďalšie, a to konkrétny umelecký text a individuálny zámer recitátora.

V dvojici text — individuálny zámer recitátora je silnejším partnerom prvý člen. Umelecký text je jedinečná štruktúra, ktorá sa v tej istej podobe nemôže zopakovať, a to ani pokiaľ ide o jeho sémantickú orientáciu, ani pokiaľ ide o jeho formálne ustrojenie. Navonok sa jedinečnosť umeleckého textu jednoznačnejšie manifestuje na rovine formy. A tak hoci z hľadiska interpretácie (recitácie) je rozhodujúca významová analýza textu, vzhľadom na prípadnú modifikáciu výslovnosti je nemenej dôležitá analýza jazykových a kompozičných prostriedkov. Inak povedané, v texte sú formálne a významové signály, ktoré predurčujú recitátorovu výslovnosť. K takýmto signálom patria v prvom rade hovorové alebo aj nárečové jazykové (najmä lexikálne) prostriedky. Krajným prípadom je súvislý nárečový text (napr. dialogické pasáže v Zguriškiných prózach); pri ich zvukovej realizácii nepôjde len o odklon od spisovnej výslovnosti, ale aj o modifikáciu intonácie.

Z povedaného vyplýva, že aj v súvislosti s umeleckým prednesom treba hovoriť o štylistike výslovnosti. Aj využívanie fonických prostriedkov môže slúžiť istému premyslenému funkčnému zámeru. I v tomto prípade štylizáciu treba chápať ako porušenie zaužívaných, „predpísaných" postupov, narušenie normy. A keďže normu v tomto prípade predstavuje vysoký výslovnostný štýl, štylizácia znamená prekročenie jeho hraníc. Konkrétnejšie povedané, popri prvkoch tohto

dominantného štýlu sa v konkrétnom prednese môžu vyskytnúť aj niektoré prostriedky neutrálneho, ba dokonca aj nižšieho štýlu výslovnosti.

A tak na základe vertikálneho funkčného rozmeru (diferenciácia textov vnútri toho istého funkčného jazykového štýlu) by sa vlastne mala korigovať vyššie vyslovená téza, že totiž v umeleckom prednese nie je dovolené porušovanie výslovnostnej normy, ktorú v tomto prípade reprezentuje norma vysokého štýlu.

V skutočnosti však problém nemožno stavať takto kontradiktoricky (s čím sa v praxi neraz stretávame). Požiadavka dôsledne dodržiavať zásady slovenskej spisovnej výslovnosti a možnosť štylizácie pomocou fonických prostriedkov nie sú vo vzťahu negácie, vzájomne sa nevylučujú, neprotirečia si. Tieto dve tendencie sú vo vzťahu hierarchie. Nadradenou (základnou) je požiadavka dôslednej spisovnosti, iba na jej pozadí sa dá uvažovať o možnostiach štylizácie.

Z toho vyplýva, že pri umeleckom prednese treba využívať fonické prostriedky vysokého výslovnostného štýlu. Ideál jazykovej (výslovnostnej) kultúry sa zdôrazňuje preto, že spoločensky stojí recitácia v hierarchii komunikačných situácií veľmi vysoko. Od recitátora teda musíme žiadať prinajmenšom praktické ovládanie ortoepickej normy. Bez jej ovládania nie je možná ani štylizácia výslovnosti, lebo — ako vieme — štylizácia nie je náhodný a neorganický prienik prvkov z inej roviny, ale zámerný posun, funkčné narušenie normy.

Tieto súvislosti zdôrazňujeme najmä preto, že pri občasných diskusiách o výslovnosti sa zvyčajne jednostranne akcentuje právo recitátora na štylizáciu. Dosť často sa pritom nerozhraničuje medzi štylizáciou a svojvoľným a náhodným porušovaním zásad slovenskej spisovnej výslovnosti. Odtiaľ je potom iba krok k ospravedlňovaniu chýb a nedostatkov. Ak sa navyše volanie po výslovnostnej správnosti recitátorovej reči začne kvalifikovať ako nepochopenie interpretačného zámeru recitátora, a to aj v prípade zjavných chýb, ide o teoreticky ničím nepodložený, a teda demagogický postoj, ktorý v recitátorskej praxi môže narobiť veľa zla. (V tejto súvislosti stačí upozorniť na výroky o výslovnosti v Spravodaji z ostatných rokov Hviezdoslavovho Kubína.)

Je teda jasné, že aj pri úvahách o umeleckom prednese a výslovnosti treba mať na zreteli teoretickú a praktickú stránku veci. Teoretickým pozadím pre praktické využívanie fonických prostriedkov je hierarchický vzťah medzi horizontálnym a vertikálnym funkčným rozmerom (vo vyššie naznačenom zmysle). V rozmedzí tohto vzťahu sa z jednej strany determinuje vzťah medzi funkčným jazykovým štýlom a dominantným výslovnostným štýlom a z druhej strany sa reguluje funkčný prienik prvkov iného štýlu medzi prostriedky do-

minantného výslovnostného štýlu. Najmä v tomto prípade sa ako štýlotvorný činiteľ uplatňuje nielen prostredie a vzťah (odstup) medzi podávateľom a prijímateľom, ale aj text a individuálny zámer podávateľa (recitátora).

Pre recitátorskú prax z toho vyplývajú tieto závery: Spisovnosť reči, správna výslovnosť je prvoradým predpokladom dobrej recitácie. Perfektné ovládanie zásad slovenskej spisovnej výslovnosti je predpokladom štylizácie (funkčného porušovania normy). Za štylizáciu nemožno považovať akýkoľvek odklon od normy (výslovnostné nedostatky), ale iba štýlotvorne opodstatnený funkčný posun. Nefunkčné porušovanie ortoepickej normy nemožno ospravedlňovať „štylizáciou".

Pedagogická fakulta
Podlavická cesta, Banská Bystrica

Hranica spôsobovej a doplnkovej funkcie výrazov so spojkou ako

ANNA ORAVCOVÁ

1. Výrazy uvedené spojkou *ako* môžu mať vo vete funkciu prívlastku, príslovkového určenia a doplnku. Môžu nasledovať aj po neplnovýznamových slovesách, potom sa však nepokladajú za osobitné vetné členy, ale tvoria prisponovú časť menného prísudku: *Dlažba je ako sieť a papiere ako rybky, ktoré sa zasekli do ôk a nemôžu ani sem, ani tam.* (Jašík)

Na prvý pohľad sa môže zdať, že rozlíšiť prívlastky, príslovkové určenia a doplnky uvedené spojkou *ako* je jednoduché. Veď výraz so spojkou *ako* s vetnočlenskou funkciou prívlastku rozvíja substantívum, výraz uvedený spojkou *ako* s vetnočlenskou funkciou príslovkového určenia rozvíja sloveso a pri doplnku má spojka *ako* zaraďovací, nie prirovnávací význam. V našom príspevku chceme ukázať, že určiť vetnočlenskú funkciu výrazu so spojkou *ako* nie je vždy také jednoduché. Veľa ráz nám to umožní iba širší kontext.

2. F. Kopečný (1958), autori najnovšej českej syntaxe (Bauer — Grepl, 1978) a J. Oravec (1978) prirovnávanie (prirovnávacou spojkou) ako spôsob vyjadrenia prívlastku neuvádzajú. Pri nezhodnom prívlastku ho spomínajú autori Slovenskej gramatiky (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 376) i V. Šmilauer (1966, s. 181).

Výraz so spojkou *ako* je vo vete nezhodným prívlastkom:

A naučíš sa stavať studne, v ktorých sa kúpu aj hviezdy? — opýtalo

sa dieťa hlasom ako zvonček. (Zelinová) — *Alebo kurací mozog, husaciu kožu a nohy ako srnka, to poznáte, čo?* (V. Bednár)

Môže mať aj funkciu zhodného prívlastku. Rozborom syntagmatických vzťahov vo vete to dokázal J. Kačala (1971 b). Podobné príklady na zhodný prívlastok máme doložené aj v našom excerpčnom materiáli: *Pomáha pritom aj filozofia ako veda, a to tak, že stimuluje formovanie spoločenského vedomia...* (tlač) — *Majú psa ako vlka.* (Chudoba)

Odlíšiť prívlastok vyjadrený prirovnávacím výrazom so spojkou *ako* od príslovkového určenia vyjadreného výrazom s prirovnávacou spojkou nie je ťažko, lebo pri prívlastku závisí tento výraz od substantíva a pri príslovkovom určení od iného slovného druhu, najmä od slovesa (porov. *nohy ako srnka — vrčia ako psi*).

3. Zložitejšia situácia je pri doplnku. Tento vetný člen sa vzťahuje dvoma rozličnými vzťahmi jednak na podmet či predmet vety, jednak na prísudok. Teda tak doplnkové konštrukcie so slovkom *ako*, ako aj niektoré prirovnávacie výrazy s vetnočlenskou funkciou príslovkového určenia sa vzťahujú na sloveso. Ďalší zhodný znak je ten, že v obidvoch typoch môže za spojkou *ako* nasledovať podstatné meno, prídavné meno a príčastie. Doklady na spomínané syntaktické funkcie uvádzame v tomto poradí: a) = doplnok, b) = príslovkové určenie.

a) *Pred týždňom nastúpil na Pitzovu pílu ako nočný strážca, a syn už pochoduje v Hitlerjugend.* (Jašík) — *I ja som ta chodievala ako maličká.* (A. Bednár) — *Tieto abstrakcie existujú len ideálne, t. j. ako myslené, i keď ich genéza môže mať empirický základ.* (tlač)

b) *Moja mama bola habánka, otec z nemajetnej lesníckej krvi! — ozýva sa ako echo hrdá odpoveď.* (V. Bednár) — *Nešírila sa o ňom nikdy a pred nikým, ba najradšej sa tvárila ako hlúpa.* (Ballek) — *On sa jej opýtal to isté a ona odpovedala, že spala ako zarezaná.* (Chudoba)

Aj keď si uvedomujeme zásadný syntaktický rozdiel medzi doplnkom a príslovkovým určením (doplnok sa vzťahuje na dva vetné členy súčasne, príslovkové určenie iba na jeden), predsa je v niektorých prípadoch ťažko jednoznačne určiť, o aký vetný člen ide. Pri doplnkoch a príslovkových určeniach so spojkou *ako* treba mať na zreteli dva významy tejto spojky: v doplnku má spojka *ako* zaraďovací význam, v príslovkovom určení prirovnávací.

V Slovenskej gramatike (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 390) sa na odlíšenie doplnku od príslovkového určenia uvádza pravidlo, podľa ktorého keď možno spojku *ako* nahradiť výrazmi *v úlohe, v hodnosti, vo funkcii...*, ide o doplnok, a ak možno túto spojku nahradiť inými prirovnávacími spojkami *(ani, než, sťa...)*, ide o príslovkové určenie (porovnaj Oravec — Bajzíková, 1982, s. 152).

a) *Nastúpil na pílu ako nočný strážca .* → *Nastúpil na pílu vo funkcii nočného strážcu.* => *ako strážca* = doplnok.

b) *Hrdá odpoveď sa ozývala ako echo.* → *Hrdá odpoveď sa ozývala ani echo.* => *ako echo* = príslovkové určenie.

V druhom príklade je po spojke *ako* pomenovanie neosoby. Pravidlo však platí aj v prípadoch, keď takisto ako pri doplnku aj v príslovkovom určení nasleduje za spojkou *ako* pomenovanie osoby:

Vyzeral ako zdravý človek. (V. Bednár) — *Potom som odložil guľovnicu a šmýkal som sa ako chlapec.* (Chudoba)

V dokladoch možno spojku *ako* nahradiť spojkou *ani,* nemožno však namiesto nej použiť výrazy spomínané pri doplnkovej funkcii.

Existujú však aj prípady, keď môžeme pri zamieňaní spojky využiť obidve možnosti: *Rozprával sa so mnou ako znalec.* (Dzvoník) → *ani znalec* i *v postavení znalca.* O aký význam v skutočnosti ide, to môže ukázať iba širší kontext:

— *Rozprával sa so mnou ako znalec, nie napríklad ako kamarát, bol poverený porozprávať sa so mnou, lebo bol „znalec", ovládal danú problematiku.* Ak z kontextu vyplýva tento význam, je spojenie *ako znalec* v citovanej vete doplnkom.

— *Rozprával sa so mnou tak, ako keby bol znalec, ako keby bol odborníkom; keby som nevedel o tom, že nie je, podľa spôsobu jeho rozprávania by som ho za „znalca" pokladal.* Výraz *ako znalec* s týmto významom má vo vete funkciu príslovkového určenia.

Ďalším kritériom na rozlíšenie doplnku a príslovkového určenia je možnosť alebo nemožnosť rozložiť danú vetu na dve hlavné vety. Ak táto možnosť je, ide o doplnok, ak transformáciou získame podraďovacie súvetie, ide o príslovkové určenie.

a) *Rozhodol sa za správnu cestu dobudovania mužstva aj za cenu, že mohol ako tréner doplatiť.* (tlač) → *Rozhodol sa za správnu cestu dobudovania mužstva aj za cenu, že mohol doplatiť. Bol tréner.* => *ako tréner* = doplnok.

b) *Teraz vyzeráš ako oco.* (Chudoba) → *Teraz vyzeráš tak, ako vyzerá oco.* => *ako oco* = príslovkové určenie.

a) *Vzápätí sa už ako postihnutý budí, zdesene kričí, napokon sa v záverečnej scéne uznanlivo smeje podarenému žartu.* (V. Bednár) → *Vzápätí sa budí. Už je postihnutý.* => *ako postihnutý* = doplnok.

b) *Zastavil nás muž v uniforme, a keď videl naše masky, hľadel na nás ako prikovaný.* (Chudoba) — *...keď videl naše masky, hľadel na nás tak, ako keby bol prikovaný.* => *ako prikovaný* = príslovkové určenie.

Šmilauerovo transformačné pravidlo „nahradíme-li sloveso dějovým substantivem, promění se příslovečné určení v přívlastek tohoto substantiva, kdežto doplněk v přívlastek podmětu nebo předmětu" (Šmi-

lauer, 1969, s. 336) môžeme pri rozlišovaní doplnku a príslovkového určenia so spojkou *ako* používať takisto. Poznamenávame, že sa nedá použiť bezvýhradne, najmä nie pri doplnkovej funkcii výrazov so spojkou *ako*.

a) *...časopis sa v podstate vyhranil ako skupinový.* (tlač) → *vyhranenie časopisu ako skupinového* => *ako skupinový* = doplnok.

b) *Kľako vyzeral ako mladík, a predsa mal toľko rokov ako on — dvadsaťpäť.* (Jašík) → *Kľakov mladícky výzor* => *ako mladík* — príslovkové určenie.

Iba na základe transformačných pravidiel, ktoré sme spomenuli, nemôžeme rozhodnúť o tom, či je výraz so spojkou *ako* vo vete doplnkom alebo príslovkovým určením. Zdôrazňujeme, že vždy musíme brať do úvahy syntaktické zapojenie výrazu do vety i jeho sémantickú náplň.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú prípady, keď je výraz so spojkou *ako* v akuzatíve a zhoduje sa s predmetom vety:

a) *Pána Pastuchu poznám ako statočného človeka a dobrého kresťana...* (Jašík) — *Požaduje garsónku ako náhradu.* (V. Bednár) — *Z pozorovateľne mi povedali, že našich tam chceli odstreliť ako špiónov.* (Jašík)

b) *Odplašila ju svojím hvízdaním ako plachú laň.* (V. Bednár) — *Prekolem ťa bodákom ako sviňu.* (Jašík) — *Nesie ju* [strechu] *ako plachtu, pozrite!* (Jašík)

V prvej skupine príkladov je výraz so spojkou *ako* vo vete predmetovým doplnkom:

— vzťahuje sa súčasne na predmet i prísudok vety,

— spojka *ako* má zaraďovací význam, môžeme ju substituovať výrazmi *v postavení, v podobe, v úlohe, v hodnosti... (Chceli ich odstreliť v postavení špiónov)*,

— vetu môžeme rozložiť na dve hlavné vety *(Pána Pastuchu poznám. Je to statočný človek)*,

— môžeme použiť aj Šmilauerovo transformačné pravidlo *(požadovanie náhradnej garsónky* — po substantivizovaní slovesa sa doplnok zmenil na prívlastok predmetu vety).

Druhú skupinu tvoria doklady na príslovkové určenie:

— výraz so spojkou *ako* kvalifikuje slovesný dej (okrem toho sa aj zhoduje s predmetom vety),

— spojka *ako* má prirovnávací význam, môžeme ju nahradiť inými prirovnávacími spojkami,

— transformáciou vety vznikne podraďovacie súvetie *(Prekolem ťa bodákom tak, ako sa kole sviňa)*,

— pri použití Šmilauerovho transformačného pravidla sa príslovko-

vé určenie po substantivizácii slovesa zmení na jeho prívlastok *(Jej odplašenie ako plachej lane).*

Aj v tejto skupine doplnkov a príslovkových určení sú prípady, keď o vetnočlenskej funkcii výrazu so spojkou *ako* môžeme rozhodnúť iba na základe širšieho kontextu: *...a keď ho milovala ako vlastného syna, vtedy zatúžila pripútať si ho k sebe ešte väčším putom.* (Zelinová) — Keď z kontextu vyplýva, že ho milovala takým spôsobom, ako keby jej bol synom (v skutočnosti jej však synom nebol), výraz *ako syna* má vo vete funkciu príslovkového určenia. Naopak, keď ho milovala ako syna (čiže povedzme nie pre jeho dobré vlastnosti), bol jej synom, výraz *ako syna* kvalifikujeme ako doplnok.

4. Na záver opakujeme, že pri určovaní vetnočlenskej funkcie výrazov so spojkou *ako* treba mať na zreteli tieto okolnosti: čo výraz so spojkou *ako* rozvíja (substantívum, sloveso), aký má spojka *ako* význam (zaraďovací, prirovnávací), syntaktické zapojenie výrazu so spojkou *ako* do vety (či sa vzťahuje na jeden vetný člen alebo na dva vetné členy súčasne) a sémantickú náplň výrazu so spojkou *ako* (využívame pritom širší kontext). Pri rozlišovaní doplnku a príslovkového určenia (so spojkou *ako)* si pomáhame týmito pomocnými kritériami: zámenou spojky (buď inými prirovnávacími spojkami, alebo výrazmi *v úlohe, v postavení, vo funkcii...),* transformáciou vety na dve hlavné vety alebo podraďovacie súvetie a Šmilauerovým transformačným pravidlom.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 337 s.

KAČALA, J. (1971 a): Doplnok v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 227 s.

KAČALA, J. (1971 b): Jeden typ prívlastku (Príspevok k rozhraničeniu prívlastku a doplnku). In: Jazykovedné štúdie XI. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 171—184.

KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958. 335 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 896 s.

ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. Skriptum. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 198 s.

ORAVEC, J. — BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 261 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 3. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1969. 574 s.

Obrazné vyjadrenia v športovej publicistike

KAROL FELIX

Hlavným znakom marxistickej teórie telesnej výchovy je zdôraznenie jej spoločenského aspektu. Pri jej komplexnom vedeckom skúmaní nie je zanedbateľný ani lingvistický aspekt, ktorý sa v teórii telesnej výchovy doteraz uplatnil hlavne v oblasti terminológie. Zo strany jazykovedcov badať v posledných rokoch zvýšený záujem už aj o štylistické prostriedky používané hlavne v športovej publicistike (pozri príspevok I. Masára *Niektoré črty jazyka a štýlu športovej publicistiky,* 1981, a J. Mlacka *Z terminologických a štylistických otázok športových textov,* 1981).

V našom príspevku si chceme aspoň stručne všimnúť, v akej miere majú podiel na špecifickej funkcii športovej publicistiky obrazné vyjadrenia a frazeológia.

Telovýchovná a športová činnosť je svojho druhu telovýchovná komunikácia, v ktorej cvičenci a hráči sú vysielatelia telovýchovnej informácie a diváci jej prijímatelia.

Vďaka rozhlasu a televízii sa rozširuje okruh účastníkov športových podujatí do maximálnych rozmerov, pričom dôležitú úlohu začína mať prostredník medzi podujatím a divákmi — športový reportér.

Prejavy so športovou tematikou sú špecificky zamerané texty, texty so špecifickým charakterom. Tento ich špecifický charakter je daný osobitosťou lexikálnych prostriedkov, ako aj osobitosťou ich syntaxe a tematickej výstavby. Súhrnne môžeme povedať, že táto osobitosť lexiky, syntaxe a kompozície tvorí v športovom texte osobitosť jeho štruktúry. Podľa koncepcie F. Mika (Miko — Popovič, 1978) túto jednotu špecifickej funkcie a špecifickej štruktúry v texte voláme štýlom.

Ak sledujeme bližšie štýl prejavov so športovou tematikou, vidíme, že značný podiel na špecifickosti týchto prejavov majú obrazné vyjadrenia a frazeológia. Tieto prostriedky sa už v hojnej miere využívajú nielen v hovorenej reči, ale aj v písaných textoch so športovou tematikou.

Vznik frazeologických jednotiek je podľa J. Mlacka (1977, s. 20) podmienený prehodnotením už existujúceho voľného slovného spo-

jenia tak, že slovné spojenie (syntagmatické alebo vetné) nadobúda nové formálne i významové kvality, nový význam odlišný od pôvodného významu, pričom sa tento nový význam i celé spojenia ustaľuje. Vo frazeológii motivovanej športom prebieha frazeologizačný proces podobne. Zdôrazniť treba skutočnosť, že v komunikácii v oblasti športu vzniká osobitne silná potreba obrazného a expresívneho vyjadrenia istej situácie v hre. Je to tak preto, že voľné slovné spojenie, najmä terminologické, je akoby „suchopárne", príliš jednoduché na to, aby výstižne vyjadrilo často veľmi „napätú" situáciu hry. Využívanie obrazných vyjadrení a frazeológie súvisí s istým emočno-hodnotovým prístupom k jednotlivým zložkám a aspektom športovej hry, jej priebehu a účastníkom. Obrazné vyjadrenia a frazeologizmy motivované športom pomenúvajú často žartovne, vtipne priebeh, „dej" hry, jej jednotlivé úseky. So športom samým stávajú sa aj ony príťažlivými. Sú v obľube najmä u mladých ľudí, ktorí ich nielen aktívne používajú, ale aj utvárajú ďalšie, ktoré — zhodne s Mlackovou teóriou — stávajú sa „čakateľmi" na frazeologizmus a po čase i pravými frazeologizmami.

V telovýchovnej a športovej komunikácii, najmä v žánroch hovorového a publicistického štýlu, je takmer každý text bohato okorenený vtipnými obraznými vyjadreniami a frazeológiou, ktoré nahrádzajú odborné, oficiálne terminologické slovné spojenia pomenúvajúce športové fakty a reálie. Napr. namiesto bežného slovného spojenia *strela na bránku* sa používajú takéto vyjadrenia: *to bola bomba, to bola šupa, to bola rana, jedovatá strela.* Alebo namiesto neutrálneho spojenia *dať gól* sa hovorí šťavnatejšie *zavesiť banán, trafiť do čierneho, vymiesť pavučinu, trafiť šibenicu.* Vyjadrenie *vylúčiť hráča*, resp. *byť vylúčený z hry* má takéto bežné synonymné spojenia: *poslať na lavicu obžalovaných, ísť zohrievať lavičku, ísť na lavicu hanby.* Keď hráč nedá gól, netrafí do bránky, účastníci reagujú bežne takto: *prepálil to, vychýlená muška, strelecká smola, spáliť šancu, spálená šanca, streliť/kopnúť pánu bohu do okien.*

Pravda, v expresívnom a emociálnom zápale používateľ jazyka niekedy prestrelí, narúša etickú normu vyjadrenia, ba i samu jazykovú normu. Nie všetky obrazné vyjadrenia sú v zhode so spisovnou normou. A tak popri primeraných obrazných vyjadreniach sa stretávame aj s takými, ktoré majú slangový charakter alebo porušujú platnú jazykovú normu. Takmer denne sa v novinách môžeme dočítať, že istý *hráč dal hre tvár,* iný zasa *má nos na góly,* onen *ukázal rýchle nohy a vyhral nad horúcim favoritom,* a to napriek tomu, že *laboruje s kolenom.* V televízii zas počujeme, že *Lendl doslova sfúkol Vilasa* a že *Orlowski dostal na raketu Klampára,* čo znamená, že nad ním zvíťazil. V Smene sme čítali, že *Panenka si postavil loptu na*

svoju parketu a *perfektne zavesil,* ale potom *stratilo stretnutie šťavu.* Dozvedáme sa aj, že *Slovan pečie formu v Tatrách, že lopta lízala žŕdku.* No popri takýchto vyjadreniach sa vyskytujú aj neprimerané slangové alebo nerešpektujúce jazykovú normu. Môžeme počuť alebo sa dočítať, že pri hre možno *s niekým vypiecť* alebo dokonca *niekoho vyfajčiť.* Pri tenise zas možno *chytiť kanára.*

Reakcia na texty s neprimeranými alebo chybnými výrazovými prostriedkami je závislá od postoja percipienta. Bežný športovo orientovaný čitateľ či poslucháč sa „vžíva" do textu a stotožňuje sa s ním. Ale diskurzívny čitateľ zaujme často k neprimeraným slangovým zvratom kritické postoje.

Popularita istého športu do istej miery sa premieta aj do popularity samých obrazných vyjadrení a frazeologizmov. V športovej oblasti je veľké množstvo takých obrazných vyjadrení, ktoré poznajú iba tí, čo majú blízko k danému športu, a to ako hráči, činovníci alebo ako priaznivci. Takými neznámymi sa môžu „nezasväteným" zdať napríklad vyjadrenia *zabiť klinec* — zasmečovať loptu prudko kolmo pod sieť, *dať deku niekomu* — zablokovať smečiara súpera, *zasmečovať rýchlik* —zasmečovať loptu z veľmi nízkej rýchlej nahrávky (všetko vo volejbale), *mať svoju parketu* — mať na ihrisku miesto, odkiaľ sa hráčovi darí streľba na kôš najlepšie, *zavesiť kôš* dosiahnuť kôš rukou priamo do obruče (všetko v basketbale), *chvost pelotónu* — posledný cyklista pelotónu, *etapa pravdy* — časovka jednotlivcov alebo družstiev, *voziť sa v balíku* — ísť stále v skupine, nestriedať sa na čele, ulievať sa (v cyklistike), *chytiť fľašu* — napiť sa vody pri plaveckých pretekoch, *vyrábať sódu* — topiť sa (v plávaní), *šalátová misa/misa na šalát* — Davisov pohár, *dať eso* — podať loptičku tak, aby ju súper nezachytil (v tenise). Takýchto a im podobných vyjadrení je v športovej oblasti dosť. Mnohé z nich majú ráz športového slangu.

Obrazné vyjadrenia v športe vznikajú spontánne, živelne, ale má to svoje opodstatnenie. Ich vznik okrem snahy používateľov vtipne sa realizovať možno vidieť aj v tom, že sa často zdĺhavé voľné slovné alebo terminologické spojenia skracujú, čo vhodne dynamizuje a ekonomizuje reč. Napr. spojenie *vybiť/vytĺcť bloky* má takéto zdĺhavé vysvetlenie: zasmečovať loptu tak, aby sa odrazila od rúk súperov, ktorí nad sieťou rukami zabraňujú hráčovi zasmečovať, mimo ihriska. V hovorovej reči pôsobí používanie obrazných vyjadrení aj ako zbližovací faktor medzi športovcami a priaznivcami športu.

Športová komunikácia a v nej obrazné vyjadrenia a frazeologické jednotky motivované športom môžu pôsobiť v žánroch publicistického štýlu na zvyšovanie kultúry športovej recepcie a tým i samého športu. Toto zvyšovanie kultúry spočíva v tom, že sa upozorňovaním na štruk-

túru hry a jej koncepciu, vyzdvihovaním jej kladných a záporných stránok cibrí umenie športového myslenia a hodnotenia u hráčov, trénerov, športových činiteľov a u samých divákov sa vyvíja schopnosť zaujímať pri posudzovaní hry vlastné postoje. Netreba však zabúdať na to, že súčasne so zvyšovaním kultúry športového myslenia a hodnotenia môže pri expresívnej sebarealizácii používateľ zachádzať i do neželateľných, „neušľachtilých", „nízkych" polôh. Je úlohou športových reportérov a redaktorov, aby vo svojich prejavoch venovaných športu pôsobili výchovne aj v tomto smere, t. j. v harmonickom spájaní kultúry vyjadrovania s expresívnou sebarealizáciou. V tomto zmysle aj od nich, a to v nemalej miere, závisí celková kultúra športu a jeho recepcie.

Pedagogická fakulta
Lomonosovova 1, Nitra

LITERATÚRA

MASÁR, I.: Niektoré črty jazyka a štýlu športovej publicistiky. Kultúra slova, *15,* 1981, s. 69—79.
MIKO, F. — POPOVIČ, A.: Tvorba a recepcia. Bratislava, Tatran 1978. 386 s. + 4 prílohy.
MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 118 s.
MLACEK, J.: Z terminologických a štylistických otázok športových textov. Kultúra slova, *15,* 1981, s. 333—339.

ROZLIČNOSTI

Šéfdirigent

Jedným zo slov cudzieho pôvodu, ktoré je dobre známe, je pomenovanie *šéf.* Pochádza z francúzštiny (tam má podobu *chef* a viacero významov). U nás sa používa v dvoch významoch: 1. vedúci, nadriadený nejakého pracovného úseku, oddelenia, predstavený, 2. majiteľ, vlastník závodu, podniku. Zaznamenáva sa v Slovníku slovenského jazyka, a keďže ide o slovo cudzieho pôvodu, aj v slovníkoch cudzích slov. Známe sú niektoré spojenia slov, v ktorých sa používa pomenovanie *šéf,* napr. *šéf činohry, šéf opery, šéf generálneho štábu, šéf*

diplomatického protokolu, šéf prezídia, konferencia šéfov vlád; dobrý šéf, zlý šéf, prísny šéf, nemožný šéf, novopečený šéf. V oslovení sa slovo *šéf* používa len zriedka, napr. *Šéf, platiť!* (SSJ) Bežnejšie je tu spojenie slova *šéf* so slovom *pán*, napr. *Pán šéf, platím.* Toto vyjadrenie má hovorové zafarbenie, takže nie je vhodné v štylisticky neutrálnych prejavoch. Novšie sa v oslovení používa aj deminutívna podoba *šéfko*, napr. *Šéfko, kedy sa do toho dáme*, ale takéto oslovenie má príznak familiárnosti a hojne sa využíva najmä v humoristicky alebo sarkasticky ladených jazykových prejavoch. K slovu *šéf* je prechýlená ženská forma *šéfka.* V oslovení sa používa v spojení so slovom *pani — pani šéfka*, pričom toto vyjadrenie podobne ako oslovenie *pán šéf* má hovorový charakter. Neutrálny charakter majú spojenia *šéfka činohry, šéfka opery*, iné spojenia bývajú zriedkavé.

Slovo *šéf* sa dnes používa aj v niektorých zložených slovách. V prvej časti týchto slov je slovo *šéf*, v druhej časti iné podstatné meno, ktorým sa zvyčajne označuje osoba. Tvorenie slov tohto typu je v súčasnej spisovnej slovenčine produktívne. V 4. zväzku Slovníka slovenského jazyka z r. 1964 sa zaznamenávajú zložené slová *šéfdirigent, šéfkonštruktér, šéflekár, šéfpilot, šéfredaktor a šéfrežisér*, v 6. zväzku v doplnkoch *šéfkuchár.* V Slovníku cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej z r. 1979 sú okrem nich aj slová *šéfchirurg, šéfinžinier, šéfmetér* a *šéftréner.* Máme doložené aj pomenovania *šéfmontér*, napr. *šéfmontér Peter Čada nad projektmi* (Pravda, 8. 12. 1981, s. 3). Vyskytuje sa však aj zložené slovo so slovom *šéf* a podstatným menom, ktorým sa neoznačuje osoba. Ide o slovo *šéfmontáž*, ktoré sa v citovanom Slovníku cudzích slov vysvetľuje ako „spôsob dodávky montáže, pri ktorom dodávateľ len odborne technicky riadi montážne práce, pričom ostatné montážne práce vykonáva sám odberateľ podľa príkazov a pod odborným vedením dodávateľa". Najčastejšie sa slovo *šéf* spája s iným slovom cudzieho pôvodu, napr. *šéfdirigent, šéfkonštruktér, šéfchirurg* atď., existujú však aj spojenia slova *šéf* so slovami domáceho pôvodu napr. *šéflekár, šéfkuchár* (hybridné slová).

V zložených slovách typu *šéfdirigent*, ako sme vyššie konštatovali, sa slovom *šéf* naznačuje, že ide o hlavného alebo vedúceho pracovníka. Slovo *šéf* sa tu používa v rovnakom zmysle ako prídavné mená *hlavný* alebo *vedúci.* Zloženým slovám typu *šéfdirigent* aj zodpovedajú spojenia slov s prídavnými menami *hlavný* alebo *vedúci*, napr. *šéfdirigent — hlavný dirigent, šéfchirurg — hlavný chirurg, šéfinžinier — hlavný, vedúci inžinier, šéfkonštruktér — hlavný, vedúci konštruktér, šéfkuchár — hlavný kuchár, šéflekár — hlavný, vedúci lekár, šéfmetér — hlavný metér, šéfmontér — hlavný, vedúci montér, šéfpilot — hlavný, vedúci pilot, šéfredaktor — hlavný, vedúci redaktor,*

šéfrežisér — hlavný, vedúci režisér, šéftréner — hlavný, vedúci tréner. V niektorých prípadoch sú zaužívané zložené slová typu *šéfkonštruktér,* v iných zase dvojslovné pomenovania typu *hlavný konštruktér, vedúci konštruktér.* Napr. na čele našich denníkov a aj početných iných časopisov bývajú *šéfredaktori* (Pravda, Smena, Ľud, Rozhlas, Televízia, Expres, Technické noviny, Učiteľské noviny, Výber, Život, Slovenka atď.), niekedy sa používa pomenovanie *vedúci redaktor* (napr. Hudobný život, Orava, Nedeľná Pravda), na čele našich jazykovedných časopisov sú *hlavní redaktori* a podobne je to aj v iných vedeckých časopisoch. Niekedy sa pomenovania *šéfredaktor* a *vedúci redaktor* používajú zámerne na diferenciáciu, napr. na čele Pravdy je *šéfredaktor,* na čele Nedeľnej Pravdy *vedúci redaktor* (tá je neoddeliteľnou súčasťou Pravdy so šéfredaktorom).

Dosiaľ sme hovorili o slovách typu *šéfdirigent* ako o zložených slovách. Vyslovuje sa aj názor, že prvá časť týchto zložení funguje takmer ako predpona (J. Horecký, Zložené slová ako názvy osôb, Slovo a slovesnosť, *39,* 1978, s. 254). Prechodu medzi predpony však zabraňuje zrejme tá okolnosť, že slovo *šéf* sa používa naďalej ako samostatné slovo a pritom sa aj obmieňa, skloňuje, čo pri skutočných predponách nebýva.

Ešte sa treba zmieniť o slovách typu *šéfdirigent* zo štylistického hľadiska. V Slovníku slovenského jazyka sa slová *šéfdirigent, šéfkonštruktér, šéfpilot, šéfredaktor* a *šéfrežisér* uvádzajú bez osobitnej štylistickej charakteristiky, čo ukazuje na to, že sa hodnotia ako štylisticky bezpríznakové, neutrálne. Slovo *šéflekár* (v 4. zv.) sa hodnotí ako trochu zastarané a slovo *šéfkuchár* (v doplnkoch) ako hovorové. Z toho spracovania vychodí, že ako štylisticky neutrálne sa hodnotia dvojslovné pomenovania *vedúci lekár* a *vedúci kuchár* alebo *hlavný kuchár.* Aj podľa nášho názoru slovo *šéflekár* je štylisticky príznakové, vhodnejšie je však hodnotiť ho nie ako zastaraný, ale hovorový výraz, teda rovnako ako zložené slovo *šéfkuchár.* Slovo *šéflekár* sa bežne používa aj dnes, nebadať jeho ústup zo súčasného jazyka. Žije v hovorených jazykových prejavoch, čiže je to tak ako slovo *šéfkuchár* hovorový jazykový prostriedok. Hovorový ráz majú slová *šéflekár* a *šéfkuchár* najskôr preto, že v nich ide o spojenie slova cudzieho pôvodu *šéf* so slovami domáceho pôvodu *lekár* a *kuchár.* Hybridné slová, v ktorých ide o spojenie slov nerovnakého pôvodu, bývajú zväčša v hovorovom jazyku.

Ladislav Dvonč

Skloňovanie zložených miestnych názvov a ich deriváty

Na Slovensku existuje viacej obcí, ktoré vznikli zlúčením dvoch pôvodne samostatných obcí, pričom v novom názve sa zachovávajú obidva pôvodné názvy. Takéto názvy sa zapisujú so spojovníkom ako zložené miestne názvy, napr.: *Cerová-Lieskové, Granč-Petrovce, Hnúšťa-Likier, Kokšov-Bakša, Kostolná-Záriečie, Súľov-Hradná, Výčapy-Opatovce* atď. Spojením dvoch miestnych názvov vznikali zložené miestne názvy už aj v minulosti. V ostatnom čase sme si všimli, že niektorým používateľom spisovného jazyka robí ťažkosti skloňovanie zložených miestnych názvov, ale aj tvorenie príslušných obyvateľských a prídavných mien, resp. ich zapisovanie, napr.: *Mlieko z Kokšov-Bakše má značku prvej akosti. — K takýmto výsledkom na farme v Kokšov-Bakši dospeli len postupne.* (Život, 5. 6. 1980, s. 22) — *Maštaľ v Kokšov-Bakši bola moderná tak v rokoch kolektivizácie* (Práca, 16. 4. 1981, s. 5). — *Naša redaktorka medzi družstevníkmi v Granč-Petrovciach. — Jarné predsavzatie Granč-Petrovčanov ... — Grančpetrovský predseda JRD ...* (Pravda, 20. 4. 1982, s. 1).

Podľa platnej kodifikácie treba v súčasnej spisovnej slovenčine skloňovať obidve časti zloženého miestneho názvu podľa príslušného skloňovacieho typu. Napríklad zložený miestny názov *Granč-Petrovce* sa skladá z názvu *Granč*, ktorý je mužského rodu, a z názvu *Petrovce*, ktorý je pomnožným podstatným menom ženského rodu. Názov *Granč* sa skloňuje podľa vzoru *stroj*, názov *Petrovce* sa skloňuje podľa vzoru *ulica* v množnom čísle. Pri skloňovaní obidvoch častí zložených miestnych názvov píšeme spojovník: *z Granča-Petroviec, ku Granču-Petrovciam, v Granči-Petrovciach, za Grančom-Petrovcami.* Obidve časti zloženého miestneho názvu treba skloňovať podľa príslušných vzorov aj pri miestnom názve *Kokšov-Bakša: z Kokšova-Bakše, ku Kokšovu-Bakši, v Kokšove-Bakši, za Kokšovom-Bakšou.* V zloženom miestnom názve *Cerová-Lieskové* majú jednotlivé časti názvu podobu prídavných mien, preto sa skloňujú podľa príslušného typu prídavného mena: *z Cerovej-Lieskového, k Cerovej-Lieskovému, v Cerovej-Lieskovom, za Cerovou-Lieskovým.* V zloženom miestnom názve *Súľov-Hradná* má prvá časť zloženiny formu podstatného mena *(Súľov)*, druhá časť formu prídavného mena *(Hradná)*. Pri skloňovaní priberajú obidve časti zloženého miestneho názvu pádové prípony príslušného skloňovacieho typu: *zo Súľova-Hradnej, k Súľovu-Hradnej, v Súľove-Hradnej, cez Súľov-Hradnú, za Súľovom-Hradnou.*

Slovník slovenského jazyka (SSJ) VI (1968, s. 153—254) od zložených miestnych názvov typu *Kokšov-Bakša* kodifikuje obyvateľské

mená od obidvoch častí a osamostatňuje ich, napr. *Kokšov-Bakša — Kokšovčan, Bakšan — Kokšovčanka, Bakšianka; Granč-Petrovce — Grančan, Petrovčan — Grančianka, Petrovčanka; Súľov-Hradná — Súľovčan, Hradňan — Súľovčanka, Hradnianka.* Pri zloženom miestnom názve *Zárieč-Keblov* sa však v SSJ VI (s. 250) tvoria a zapisujú príslušné obyvateľské mená v podobe *Záriečan-Keblovčan, Záriečanka-Keblovčanka.* V prípadnom novom vydaní SSJ VI treba túto nejednotnosť odstrániť, pravda, po dôkladnom rozbore uvedených pomenovacích typov.

Prídavné mená od zložených miestnych názvov typu *Kokšov-Bakša* sa v SSJ VI kodifikujú od každej časti názvu osobitne *(kokšovský, bakšiansky)*, ale aj v podobe zloženého prídavného mena *(kokšovsko-bakšiansky)*. Toto zložené prídavné meno sa zapisuje so spojovníkom: *kokšovský, bakšiansky i kokšovsko-bakšiansky; Granč-Petrovce — grančiansky, petrovský i grančiansko-petrovský; Súľov-Hradná — súľovský, hradniansky i súľovsko-hradniansky* a pod. Vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku II (1977, s. 40) sa niektoré zložené prídavné mená uvádzajú bez spojovníka: *kokšovskobakšiansky, kostolnianskozáriečsky, savčinskopodvažský.* Podľa platnej kodifikácie treba takéto zložené prídavné mená v spisovnej slovenčine zapisovať so spojovníkom: *kokšovsko-bakšiansky, kostolniansko-záriečsky, savčinsko-podvažský.*

Na záver opakujeme: pri zložených miestnych názvoch typu *Granč-Petrovce* treba skloňovať obidve časti zloženiny podľa príslušného skloňovacieho typu: *z Granča-Petroviec, v Kokšove-Bakši, k Súľovu-Hradnej* a pod. Prídavné mená od zložených miestnych názvov typu *Granč-Petrovce* majú podobu samostatných, ale aj zložených prídavných mien. Ako zložené prídavné mená sa zapisujú so spojovníkom: *grančiansko-petrovský.*

Jozef Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Smerom k spoločnosti

(HORECKÝ, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava, Veda 1982. 112 s.)

Populárno-vedecká knižka J. Horeckého — prvá svojho druhu v slovenčine — je zacielená na spoločnosť v niekoľkých líniách. Na prvom pláne podáva najširšej verejnosti fundovanú, no prístupnú informáciu o aktuálnych otázkach jazykovedy. Teoreticky, metodologicky a ideologicky sa celá autorova koncepcia odvíja zo spoločensko-historického chápania jazyka, na ňom stojí výklad o vzniku jazyka, o vzťahu jazyka a myslenia, o úlohe jazyka a jeho

funkciách v komunikačnom procese. Konkrétnejšie sa potom táto základná téza uplatňuje pri skúmaní národných jazykov v súčasnej spoločnosti. Napokon predmetom poslednej časti je fungovanie národných jazykov v medzinárodných súvislostiach, ako aj využívanie prirodzeného jazyka na komunikáciu s počítačom.

V prvej časti (*Vznik a fungovanie jazyka,* s. 7—42) J. Horecký v zhode s B. F. Poršnevom a ďalšími bádateľmi rozvíja tézu, že reč je výsledkom cieľavedomej jazykotvornej práce (spájanie zvukových radov s príslušnými obsahmi) a interpretuje vznik jazyka ako znakového systému.

Autor prístupne rozvíja a domýšľa aj náročnú problematiku vzťahu jazyka a myslenia. Jazyk a myslenie síce tvoria dialektickú jednotu, ale táto jednota je neobyčajne zložitá, treba ju posudzovať z viacerých hľadísk. Predovšetkým treba skúmať, ako sa prejavuje pri poznávacej činnosti človeka, ale nemožno obísť ani fakty, ktoré vychádzajú najavo pri využívaní procesov myslenia v jazykovom dorozumievaní. Preto J. Horecký do rečovo-myšlienkovej činnosti človeka zahrnuje aj logické myslenie, ktoré predstavuje nové formy logických operácií a spracúvania informácií známe len u človeka. Poznatky o myšlienkovo-rečovom systéme a základnom dialektickom vzťahu medzi myslením a jazykom majú vo vzťahu tohto systému k spoločnosti výrazný ideologický aspekt: hoci je jazyk nástroj myslenia, to ešte neznamená, že jazyk určuje, ako ľudia myslia.

Prirodzene, že na prvom mieste sa jazyk charakterizuje ako nástroj komunikácie a v tejto súvislosti sa stručne poukazuje na jeho viaceré funkcie (dorozumievaciu, myšlienkovú, expresívnu, výrazovú, estetickú, kontaktovú). Namiesto národnoreprezentatívnej funkcie jazyka autor dáva podľa J. V. Bromleja prednosť tzv. etnosignifikatívnej funkcii jazyka (jazyk je jedným z najdôležitejších príznakov etnosu, vyhranenej spoločenskej jednotky). V období priaznivom pre všestranný rozvoj národa vystupuje jazyk viac ako nástroj dorozumievania, národnoreprezentatívna funkcia jazyka v stupni etnických príznakov klesá (ochotnejšie a vo väčšom rozsahu sa napríklad do jazyka preberajú internacionálne prvky).

V druhej časti knihy (*Fungovanie národného jazyka,* s. 43—78) J. Horecký predstavuje svoju koncepciu rozšírenej diferenciácie slovenčiny (známa štandardná a subštandardná forma národného jazyka). Hoci sa táto koncepcia neprijala a neprijíma bez výhrad, s odstupom času sa ukazuje, že jej sformovanie bolo vedecky aj spoločensky aktuálne. Zhodujeme sa s autorom v tom, že uplatňovanie niektorých zásad z teórie spisovnej slovenčiny rozlišujúcej len dva protikladné póly spisovnosť/nespisovnosť, ako aj neustále zdôrazňovanie väzby súčasnej spisovnej slovenčiny s nárečiami stále ako s hlavným zdrojom jej obohacovania (bez ohľadu na zužovanie komunikačnej sféry nárečí a výrazného vplyvu spisovného jazyka na ne), nezodpovedá súčasným vývinovým potrebám jazykovej praxe, najmä hodnoteniu novovznikajúcich dynamických javov. Jazyk nikdy predtým — ako práve v období budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti a narastajúceho vedecko-technického rozvoja — neslúžil toľkým cieľom vyjadrovania a dorozumievania, a preto zdroj jeho dynamiky treba hľadať predovšetkým v profesionálnej a záujmovej sfére, ako aj v narastajúcej internacionalizácii výrazových prostriedkov.

Širšia, otvorenejšia diferenciácia slovenčiny má podľa nášho názoru aj dôležitý jazykovovýchovný aspekt: čitatelia knižky — a teda aj používatelia jazyka — nadobudnú plastický obraz o tom, že jazykové prostriedky sa nehodnotia iba podľa správnosti/nesprávnosti, ale predovšetkým podľa svojej primeranosti v jednotlivých komunikačných sférach. Aj keď sa štýlová diferenciácia jazykových prostriedkov pokladá za samozrejmú a základnú požiadavku uplatňovanú bežne v jazykovej praxi, nie vždy a nie všetci lingvisti berú pri posudzovaní štýlovej platnosti tak samozrejme a rovnocenne do úvahy aj komunikačnú sféru, v ktorej sa príslušný jazykový prostriedok používa primárne, najčastejšie, prípadne príznakovo, len v najnovšom období, iba v hovorených prejavoch a pod. (V mnohých prípadoch potom preváži predsa len zreteľ na spisovnosť.) Dôraz na komunikačnú sféru by sa mal brať do úvahy najmä pri posudzovaní jazykových prostriedkov pri ich prechode z hovorového štýlu do neutrálnej pozície, resp. zo slangu do hovorového štýlu. V tom je Horeckého knižka podnetom aj pre prácu lingvistov.

V časti o fungovaní jazykov v medzinárodných súvislostiach (s. 79—103) J. Horecký ukazuje na to, že v súčasnosti sa z dialektického vzťahu medzi národným a internacionálnym ukazuje ako dôležitejší prvok práve internacionálna zložka, že aj pre súčasné obdobie vývinu slovenčiny je charakteristické čoraz väčšie prenikanie internacionálnych prvkov, a to predovšetkým v oblasti terminológie (najmä v novších vedných odboroch, ako je terminológia informačných a operačných systémov, terminológia výpočtovej techniky a i.). Odborný jazyk sa najmä vďaka masovým komunikačným prostriedkom rýchlo stáva všeobecným majetkom spoločnosti, a tak je proces internacionalizácie slovnej zásoby všeobecným príznakom rozvoja národného jazyka. Táto dnes objektívne pôsobiaca tendencia vo všetkých jazykoch by mala podľa nášho názoru nájsť odraz aj v poradenskej a popularizačnej praxi, aby sa bez ohľadu na komunikačnú sféru nedávala prednosť istému prostriedku len za to, že je domáci. Napríklad aj slang J. Horecký chápe ako istý prejav internacionalizácie súčasných jazykov, veľmi podobný integračným vplyvom odbornej terminológie. Pochopiteľne, že potom sa slangové slová nechápu ako deformované, ale ako výsledok jazykovej uvoľnenosti, hravosti, odlišnosti — a dodajme aj ekonomickosti komunikácie. Pravda, tento vzťah národného a internacionálneho treba vidieť dialekticky: napriek značnej internacionalizácii najmä odborného a publicistického vyjadrovania národný jazyk neprestane byť nositeľom národnej literatúry a kultúry, prostriedkom na vyjadrovanie emócií a životných pocitov jeho nositeľov.

Veľký optimizmus, ktorý sa pred viacerými rokmi spájal so strojovým prekladom z jedného jazyka do druhého, vystriedali dnes reálnejšie postoje v posudzovaní týchto možností. Počítače sa dnes využívajú len na prekladanie textov s obmedzenou slovnou zásobou a gramatikou (ide o tzv. podjazyky, ako je napríklad jazyk elektronických alebo matematických textov a pod.). Využitie počítačov v súvislosti s prirodzeným jazykom v súčasnom období vedecko-technického rozvoja má ďalšie možnosti; počítače sa využívajú na vyhľadávanie informácií a na vykonávanie rozličných úkonov pomocou robotov a priemyselných automatov. Po začiatočnom „tlaku počítačov" na ďalekosiahle a náročné úpravy prirodzeného jazyka prebieha teraz opačný

proces — hľadajú sa cesty, ako prácu počítačov prispôsobiť kontaktu s prirodzeným jazykom (systém tzv. umelého intelektu), a to nielen písaným, ale aj hovoreným (napr. vypracovanie programu pre rečové ovládanie žeriava). Tieto práce sa práve zásluhou J. Horeckého začali realizovať aj u nás.

Knižka *Spoločnosť a jazyk* vyšla síce ako populárnovedecká, ale pozorný čitateľ tu v zhustenej a prístupnej podobe nájde plastický obraz o celom jazykovednom diele J. Horeckého, s konkrétnymi impulzmi pre jazykovú prax, ale aj širšie pre formovanie spoločenského vedomia. Na malom priestore autor zachytil oblúk od marxistickej metodológie cez teóriu komunikácie k súčasnej nerigoróznej diferenciácii slovenčiny až po jej technickú aplikáciu a zároveň demonštroval, že slovenčina sa v súčasnosti rozvíja ako otvorený dynamický systém. Škoda len, že neexistujú ďalšie vydavateľské možnosti na takéto zovšeobecnené a potrebné prenášanie výsledkov vedeckého výskumu do praxe práve v období, keď je vplyv spoločnosti na rozvoj jazyka stále výraznejší.

Ján Bosák

Monografia o vývine individuálnej slovnej zásoby

(MARŠÁLOVÁ, L.: Psycholingvistická analýza vývinu lexiky. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 215 s.)

Monografia L. Maršálovej s podtitulom *Asociačné štruktúry v subjektívnom slovníku* je podnetnou knižkou najmä pre psychológov a jazykovedcov a kapitola o používateľnosti poznatkov o slovno-asociačných väzbách osobitne aj pre učiteľov vo vyučovacej praxi.

Autorka psycholingvistickým prístupom sleduje v práci vývin lexiky, resp. konkrétnejšie vývin subjektívneho slovníka žiakov ZDŠ a poslucháčov na vysokej škole. Na základe metódy asociačného experimentu (voľného asociačného a kontrolovaného), pri ktorom sa používa asociačný zoznam alebo súbor podnetových (základových) slov predkladaný pokusným osobám, autorka podrobne analyzuje a klasifikuje asociačné odpovede na základe gramatických (formálnych) a sémantických (obsahových) kritérií. Kniha je teoreticky náročná, ale svojou tematikou, ako aj prehľadnosťou v texte i grafoch pre čitateľa príťažlivá a zaujímavá, k čomu prispieva aj jej jazyková stránka.

Z jazykovej, resp. aj zo štylistickej stánky si všimneme niektoré kladné, ale aj negatívne stránky textu.

Z lexiky upozorňujeme na časté využívanie abstraktných pomenovaní zakončených na *-osť*, ktoré patria k produktívnemu typu v našom súčasnom jazyku, napr. *v ý z n a m n o s ť (potvrdila významnosť interakcie týchto dvoch činiteľov, hladina významnosti), p o č e t n o s ť (nižšia početnosť výskytu, početnosť primárnej odpovede), s ú h l a s n o s ť (súhlasnosť medzi jednotlivými prístupmi), p o u ž i t e ľ n o s ť (zamýšľa sa nad použiteľnosťou, výhoda v použiteľnosti údajov asociačných experimentov), č a s t o s ť (s relatívne vysokou častosťou).* Tieto podstatné mená sa používajú so špecifickou sémantikou popri blízkych pomenovaniach *význam, počet, použitie* atď. Pri pomenovaní

častosť treba vyzdvihnúť, že ide o slovo z domácich zdrojov, potrebné popri slove *frekvencia*.

Pri prídavných menách upúta časté používanie podoby *aktivitný (z hľadiska ich funkčnej aktivitnej relácie, aktivitná charakteristika)*, *pravdepodobnostný (ráz, pravdepodobnostná povaha)*, popri prídavnom mene *asociačný (asociačná sila, odpoveď, asociačné prekrývanie)* aj forma *asociovaný (asociované podstatné mená)*, *funkčný (funkčné špecifikovanie významu)* oproti *funkcionálny (konštrukcia funkcionálnej i dynamickej sústavy; odhalenie pragmatickej, funkcionálnej stránky významu)*. Diferencované formy spravidla prispievajú k diferencovaniu významových odtienkov vyjadrovaných adjektívami v odbornom texte.

Pri výstavbe textu zo syntaktického hľadiska sa často využívajú parentézy doplňujúce objektívnymi poznámkami, doplnkami, vysvetleniami a pod. základný text, v písme sa oddeľujú čiarkami, pomlčkami i zátvorkami, napr. *V štruktúre podstatných mien označenie nominálnych predikácií ako (B,A) — pričom symboly A a B sú podstatné mená — možno čítať ako „A je B", napr. pes je zviera. — Keďže však niektoré z jednotlivých spomínaných subkategórií vykazovali nízke počty (napr. príslovkové určenie času, miery; nerozlíšiteľné prípady) a naším cieľom bol skôr teoretický relevantný rozbor — rámcové zachytenie daných alternatív a ich prípadných presunov s vekom—, rozhodli sme sa uviesť len širšie kategórie.* V texte sa nachádza veľa rozličných (a často dosť dlhých) parentéz, ktoré by si zaslúžili pozornosť z hľadiska významového vzťahu k základnému textu, ktorý prerušujú, ako aj z gramatického (formálneho) hľadiska.

Zo súvetných konštrukcií spomenieme v súvise s výstavbou textu vložené prívlastkové vety, pri ktorých dĺžka vloženej vety v niektorých prípadoch spôsobuje gramatickú neprehľadnosť, napr. *I pri podstatných menách, ktoré oproti ostatným častiam reči pokladá za systémovo viac určené nelingvistickými skúsenosťami a relatívne menej závislé od rečového kontextu, jednako počíta s týmto činiteľom.*

K nesprávnostiam, ktoré sa v texte knihy vyskytujú, patrí porušovanie slovosledových princípov, napr. *k čomu môže v prvých štádiách vyučovania dôraz na najčastejšie slová, väzby, výroky napomôcť*, správ. *k čomu môže v prvých štádiách vyučovania prispieť . . .; môže byť preto na časté väzby medzi slovami zameraná pozornosť metodikov a vyučujúcich*, správ. *môže byť preto pozornosť metodikov a vyučujúcich zameraná; pri prídavných menách sa predovšetkým ukázali v počte paradigmatických asociácií najväčšie rozdiely v porovnaní s výsledkami*, správ. *pri prídavných menách sa ukázali predovšetkým v počte . . .; sa nám javila predovšetkým nevyhnutná z hľadiska základného cieľa našej práce*, správ. *sa nám javila nevyhnutná predovšetkým z hľadiska . . .*, žiada sa pripomenúť, že slovosledové poradie najmä častíc má vplyv aj na významovú stránku vety *predovšetkým ukázali — predovšetkým v počte* a i.).

V osihotených prípadoch je vynechané formálne vyjadrenie významového vzťahu medzi súvetnými konštrukciami, napr. *žiaci 1. ročníka ZDŠ sú už dávno pomimo toho prvého obdobia, vykazujú pomerne vysokú diferenciáciu jednotlivých pojmov od seba*, správnejšie *keďže vykazujú, pretože, a teda; Clarková nerozlišuje medzi týmito dvoma druhmi znakov, skôr uvažuje o percen-*

tuálnych a abstraktných znakoch, s formálnym vyjadrením vzťahu *ale skôr uvažuje.*

Osobitnú pozornosť si zaslúžia predložkové väzby, pri ktorých sa vyskytuje značné množstvo chýb. Napr. v celej knihe sa používa nezvyčajná väzba *vo vysokej škole: vo vysokej škole sa neukázali veľké rozdiely oproti 9. ročníku ZDŠ; a vo vysokej škole údaje 240 poslucháčov,* správ. *na vysokej škole; silne zastúpených práve u slovies,* správ. *pri slovesách; pre slová o nižšej frekvencii,* správ. *s nižšou frekvenciou; vyúsťuje v rast paradigmatických asociácií,* správ. *do rastu; navodzuje doplnenie v syntagmu,* správ. *na syntagmu; mali na predložené podstatné mená označujúce osoby priradiť niekoľko slovies,* správ. *mali k predloženým podstatným menám priradiť; práca podáva náčrt organizácie slovníka jazyka za využitia analýzy distribúcie voľných diskrétnych asociácií,* správ. *pri využití.*

Ojedinele sa vyskytujú aj iné chyby, napr. vynechanie čiarky pri vloženej vete alebo inej vsuvke, kontaminácia väzieb, nesprávny slovesný tvar po viacnásobnom podmete, prípadne nezreteľnejšia štylizácia pri radení genitívnych väzieb, všetko sú to však jednotlivé prípady.

Monografia L. Maršálovej nás upútala už svojou témou, ale o nič menej pútavý nie je ani obsah. Je cenným prínosom do interdisciplinárnych bádaní. Škoda, že sa v jej texte vyskytli jazykové i štylistické nesprávnosti.

Eugénia Bajzíková

O niektorých terminologických a jazykových otázkach Malej encyklopédie chémie

(Malá encyklopédia chémie, 2. vyd. Bratislava, Obzor 1980. 816 s.)

V posledných rokoch sme svedkami veľkého rozmachu encyklopedickej literatúry na Slovensku. Medzi úspešné diela tohto druhu sa zaradila aj *Malá encyklopédia chémie,* ktorá vyšla r. 1980 už v druhom prepracovanom a doplnenom vydaní.

Encyklopedické diela sú veľmi žiadané a veľká väčšina čitateľov si ich kupuje s perspektívou celoživotného používania. Je preto prirodzené, že na ich kvalitu sa právom kladú zvýšené nároky. Z toho vyplývajú aj osobitné nároky na redakčné spracovanie, lebo encyklopedické diela sú spravidla výsledkom práce početných autorských kolektívov. V záverečnej fáze ich spracovania je potrebné dbať na zjednotenie terminológie, odstraňovanie duplicít, nejednotnosti a iných nedostatkov typických pre kolektívne diela veľkých autorských kolektívov. Cieľom tohto príspevku je poukázať na niektoré nedostatky Malej encyklopédie chémie (ďalej len encyklopédie), ktoré sa v druhom vydaní už nemali vyskytovať, a prispieť k tomu, aby sa v treťom a v prípadných ďalších vydaniach mohli odstrániť.

Napriek snahe pridržiavať sa platných terminologických noriem sa v heslári i vo vysvetľujúcich textoch encyklopédie vyskytuje celý rad termínov, ktoré

platné československé normy kvalifikujú ako nesprávne, a preto by sa nemali používať. Ako príklad možno uviesť termín *dielektrická konštanta* (s. 191 a i.), ktorý ako nesprávny hodnotí príslušná názvoslovná norma (ČSN 64 0001 Plastikářské a gumárenské názvosloví. Praha 1976). Namiesto tohto termínu sa má vo vede a technike používať termín *permitivita*. Podobne sa namiesto termínu *relatívna dielektrická konštanta* má používať termín *relatívna permitivita*, príp. *pomerná permitivita*. Dôvodom náhrady termínu *dielektrická konštanta* termínom *permitivita* bolo to, že táto fyzikálna veličina nie je fyzikálnou konštantou, pôvodný termín sa teda javí ako nesprávne motivovaný. Používaním tohto termínu prispieva encyklopédia k zmätku, ktorý sme bližšie charakterizovali na inom mieste (ŠTOFA, J.: K terminológii permitivity lineárnych a izotropných dielektrík a izolantov. Elektroizolačná a káblová technika 32, 1979, č. 3, s. 184—186.)

Podobným prípadom je použitie termínu *termoset* (s. 663 a i.). Aj tento termín sa podľa názvoslovnej normy považuje za nesprávny, namiesto neho sa má používať termín *reaktoplast*, ktorý sa v encyklopédii uvádza na s. 585, ale v rozpore s normou sa pri ňom uvádza ako synonymum termín *termoset*. Pritom uvedená norma pripúšťa ako synonymum iba termín *duroplast*, ktorý sa v encyklopédii uvádza na s. 205. Spracovanie hesiel *termoset*, *reaktoplast* a *duroplast* vnáša do používania týchto termínov nejasnosť a odporuje platnej norme.

V heslári aj vo vysvetľujúcich textoch encyklopédie sa používa celý rad ďalších neštandardných termínov, namiesto ktorých platné normy kodifikujú iné termíny, napr.: *špecifická vodivosť* a *špecifický odpor* na s. 700 (správne *merná elektrická vodivosť*, *merný elektrický odpor*, príp. *konduktivita* a *rezistivita*), *špecifické skupenské teplo* na s. 621 (správne *merné teplo*), *špecifický objem* na s. 341 (správne *merný objem*), *lisostrek* na s. 538 (správne *pretláčanie*).

Terminologická rozkolísanosť sa vo viacerých prípadoch prejavila v tom, že popri správnom termíne, ktorý sa zvyčajne uvádza v heslári, používajú sa v texte ako plnohodnotné pomenovacie prostriedky nesprávne, príp. nenormalizované termíny. Ako príklad možno uviesť termín *polymerizácia* (s. 539) ktorý sa v heslári uvádza v súlade s názvoslovnou normou i so stanoviskom lingvistu (MASÁR, I.: Polymerácia alebo polymerizácia? Kultúra slova, *15*, 1981, č. 7, s. 244—246). Popri tomto správnom termíne sa však v texte uvádzajú aj nesprávne a v slovenčine nekodifikované termíny *polymerácia* (napr. na s. 468) a *kopolymerácia* (s. 542). Striedavé používanie termínov *polymerizácia*, *polymerácia* nie je vhodné, ani keby boli obidva správne. Čitateľa môže miasť, že *bismaleínarylimid polymeruje* (s. 538), *olefinické uhľovodíky polymerizujú* (s. 539), príp. že *vinylchlorid kopolymerizuje* (s. 544) ale *polysulfóny vznikajú kopolymeráciou* (s. 542), najmä keď uvážime, že v hesle *polymerizácia* sa neuvádza synonymný termín a termíny *polymerácia*, *kopolymerizácia* i *kopolymerácia* v heslári chýbajú. Čitateľ teda nemôže získať istotu v používaní takýchto termínov, ktorú by mu encyklopédia mala dať, najmä ak vezmem do úvahy, že v jej úvode sa píše o ambícii vysvetliť základné pojmy a procesy.

Podobná nedôslednosť sa vyskytuje pri kľúčovom termíne *hmota*. Je správne, že autori na s. 296 vysvetlili významový rozdiel medzi pojmami *hmota* a

látka. Z vysvetlenia jednoznačne vyplýva, že pojem *hmota* je širší ako pojem *látka,* a teda termín *látka* nemôže vystupovať ako synonymum termínu *hmota* a naopak. V texte mnohých hesiel však autori nerešpektujú definíciu termínu *hmota.*

Vo viacerých prípadoch sa používa termín *hmota* namiesto termínu *látka* (napr. *Filmotvorné látky sú najpoužívanejšou zložkou náterových hmôt* na s. 468, *bezfarebná až biela hmota* na s. 507, *pevná sklovitá hmota* na s. 540). Na s. 204 sa významovo širší pojem *drevoplastická látka* definuje pomocou významovo užšieho podradeného pojmu *materiál,* čo je vážny terminologický nedostatok. V encyklopédii uvedenej definícii hmoty odporujú aj výrazy typu *v celej hmote* (s. 647). V tomto prípade by bolo správnejšie vyjadrenie *v celom objeme.*

Nedôslednosť sa prejavila aj pri používaní termínov *topenie, tavenie* a ich odvodenín. V hesle *topenie* na s. 672 autori uvádzajú, že v prípade kovov a kovových zliatin sa namiesto termínu *topenie* používa termín *tavenie* a príslušná kvapalná fáza sa nazýva *tavenina.* Tohto vysvetlenia sa však v texte nepridržiavajú dôsledne, napr. na s. 506 sa uvádza, že *paládium sa topí* a na s. 705 *sa topí železo.* Termín *tavenina* sa v encyklopédii používa aj pri nekovoch (napr. pri polyetyléne na s. 537) a o nekovovom polyimide sa na s. 538 uvádza, že *je netaviteľný.*

Vo viacerých prípadoch sa popri základných termínoch neuviedli dôležité normalizované a často používané synonymá. Ako príklad možno uviesť to, že v heslári sa neuvádza termín *merná hmotnosť* ani ako odkazové heslo, ani ako synonymný termín pri hesle *hustota* na s. 300. Na druhej strane sa uvádzajú ako základné termíny niektoré menej rozšírené synonymá, napr. *difuzivita* na s. 195, pričom rozšírenejší termín *difúzny koeficient* sa uvádza len ako synonymum. Pravda, preferovanie jednoslovného termínu je odôvodnené aj pochopiteľné.

Napriek tomu, že sa pri termíne *atómová váha* uvádza, že ide o nepresné vyjadrenie, používa sa v texte na s. 19 bez príslušného upozornenia. Podobná situácia sa opakuje pri termíne *molekulová váha.*

Vo viacerých prípadoch došlo k neželateľnej zámene niektorých pojmov v rovnocennom kontexte, čo môže u čitateľov viesť k názoru, že ide o pojmy ekvivalentné a ich príslušné termíny možno navzájom zamieňať. Výrazne sa to prejavilo najmä pri termínoch *teplo* a *teplota.* Na s. 543 sa uvádza, že *polyvinylbutyrál je látka odolná proti teplu* a na s. 646 sa píše *o odolnosti vulkanizátu proti teplu.* V prípade polyetylénu sa však píše na s. 542 *o odolnosti proti zvýšeným teplotám* a na s. 646 *o odolnosti merkaptoderivátov polyetylénov proti teplote.* To je v rozpore s definíciami pojmov *teplo* na s. 658 a *teplota* na s. 659.

K definíciám niektorých dôležitých pojmov možno vysloviť závažné výhrady. Napr. definícia pojmu *starnutie* je nenáležite zúžená na prípad gumy a plastov. Neuvádza sa v nej, že starnutie predstavuje nevratné zhoršenie vlastností látok, neuvádzajú sa podradené pojmy, napr. *elektrické starnutie, tepelné starnutie,* a medzi činiteľmi, ktoré starnutie spôsobujú, sa neuvádza *elektrické pole.*

Podobne zúžene je na s. 216 definovaný pojem elektronegativita prvku.

V texte sa nedefinuje elektronegativita v širšom zmysle, iba jej kvantitatívna charakteristika, ktorá sa označuje slovne zhodným, avšak hierarchicky podradeným termínom. Čitateľa môže miasť to, že v hesle na s. 216 sa charakterizuje elektronegativita ako *bezrozmerná veličina,* ale v hesle energia väzby na s. 228 sa elektronegativita uvádza v jednotkách *eV.*

Veľmi zúžená je aj definícia termínu *film* na s. 249, ktorú autori sami nerešpektujú, a tento termín používajú v širšom zmysle, napr. v hesle *náterové hmoty* na s. 468.

V niektorých definíciách sa nedostatočne vyjadruje vzájomný vzťah medzi príbuznými pojmami. Tak je to napr. pri veľmi dôležitých pojmoch *disociačná energia, aktivačná energia, ionizačná energia,* pričom v poslednom prípade chýba samostatné heslo. Termín *aktivačná energia* sa na s. 535 používa v rozpore s definíciou na s. 78.

V prípade termínu *mól* sa uvádzajú dve rôzne definície; správna je na s. 459, nesprávna sa uvádza v kontexte na s. 32.

Na s. 531 sa nesprávne používa termín *rozmer ([ej rozmerom je objem na látkové množstvo . . .).*

Istá disproporčnosť sa prejavila pri zostavovaní heslára encyklopédie. Na jednej strane sú v ňom mnohé okrajové až zbytočné heslá, ktoré čitateľ sotva bude hľadať v encyklopédii chémie (napr. *bionika, erózia, geofyzika, regulačný transformátor, štrk* a i.), na druhej strane chýbajú v ňom mnohé dôležité heslá, napr. *štruktúra* (vrátane podradených hesiel ako *makroštruktúra, mikroštruktúra, nadmolekulová štruktúra, textúra* a pod.), *aditívum* (vrátane podradených hesiel, ako sú *prímes, prídavok, legúra, nadúvadlo* a pod.), *ľahčené látky* atď.

Mnohé termíny by si zaslúžili samostatné heslá alebo aspoň odkazové heslá, v encyklopédii sa však definujú iba skryte v kontexte, čo veľmi sťažuje ich prípadné vyhľadanie. Predpokladajme napríklad, že čitateľ chce vedieť, čo tvorí obsah termínu *normálne podmienky* veľmi dôležitého v technickej praxi i vo vede, pretože na tieto podmienky sa najčastejšie vzťahujú hodnoty jednotlivých charakteristických veličín látok. V heslári však toto heslo nie je, ale „skrytá" definícia sa nachádza v texte hesla *mólový objem* na s. 462, kde jej existenciu čiateľ sotva môže predpokladať. Situáciu by vyriešilo odkazové heslo *normálne podmienky,* pri ktorom by bolo uvedené pozri *mólový objem.* Podobne by si zaslúžili aspoň odkazové heslá aj ďalšie termíny, napr. *disociačný stupeň, dynamická viskozita, Planckova konštanta, Boltzmannova konštanta, Faradayho konštanta, dielektrické vlastnosti* a i.

K niektorým termínom v heslári chýbajú rovnocenné ekvivalenty. Na s. 433 je napr. uvedené heslo *magnetická susceptibilita,* rovnocenné heslo *elektrická susceptibilita* však chýba.

V niektorých prípadoch sú uvedené podradené termíny, chýbajú však termíny nadradené, príp. zhrnujúce. V heslári sú napr. heslá *substituenty I. druhu, substituenty II. druhu,* heslo *substituent* však chýba. Podobne je uvedené heslo *textúra hornín,* heslo *textúra* však chýba; uvedený je termín *Monellov kov,* ale chýbajú pomenovania podstatne rozšírenejších zliatin, napr. *mosadz* a *bronz.*

Viaceré výhrady možno vysloviť aj k jazykovej stránke encyklopédie.

V úvode sa uvádza, že sa poznatky vysvetľujú na úrovni základnej učebnice chémie. Tomu však odporuje časté používanie prevzatých slov a výskyt výrazov, ktoré čitateľ sotva pochopí bez bližšieho vysvetľovania, napr. *laxatív* (s. 365), *tixotropia* (s. 468) a i.

Do textu vkĺzli neodborné vyjadrenia, napr. *strata na váhe* na s. 361 (správne *úbytok na hmotnosti*), *kalorická hodnota živín* na s. 361 (správne *energetický obsah živín*) a i.

Rušivo pôsobí striedanie niektorých synoným, pričom viaceré sú nespisovné, napr. *rád* (s. 28) a *poriadok* (s. 545), *kalafuna* (s. 360) a *kolofónia* (s. 377), *pojivo* (s. 635) a *spojivo* (s. 628), *konstantan* (s. 622) a *konštantán* (s. 474), *antihmota* (s. 105) a *antilátka* (s. 105), *kinetická viskozita* (s. 195) a *kinematická viskozita* (s. 656).

Viaceré formulácie nie sú na potrebnej štylistickej úrovni, príp. obsahujú prvky slangu chemikov. Napr. na s. 536 sa uvádza takáto formulácia: *Piaty elektrón bude arzén len slabo priťahovať a na jeho uvoľnenie bude potrebná nižšia energia ako na elektróny Si.* Autor chcel ňou vyjadriť asi to, že *piaty elektrón bude k atómu arzénu pútaný (viazaný) podstatne slabšie ako vonkajšie elektróny k atómom kremíka a na jeho uvoľnenie postačí podstatne menšia energia.* Protirečivá formulácia na s. 537 *Od alkánov sa líši väčšou dĺžkou reťazcov, teda vyššou M_r (18 000 — 55 000) a určitým obsahom amorfných podielov v kryšt. oblasti* sa mala vhodnejšie zakončiť takto: *... a určitým podielom amorfnej fázy.* Neobratná formulácia *Vďako vysokému stupňu nepolárnosti molekúl ...* na s. 538 sa dala výstižnejšie nahradiť napr. formuláciou: *Vďaka malému dipólovému momentu molekúl ...* Štylisticky príznakový charakter má napr. štylizácia na s. 337 *päťčlánková heterocyklická nenasýtená zlúčenina (heteroarén) s dvoma dusíkmi ako heteroatómami*, alebo formulácia *Vodíky v skupine NH sú kyslé ...* na s. 337. Správne sa malo uviesť, že ide o atómy dusíka a vodíka.

Na tomto mieste sa nemožno podrobne zaoberať ďalšími menšími nedostatkami encyklopédie. Za všetky možno uviesť, k akým nedorozumeniam môže viesť nesprávne vytlačenie symbolu jednotky. V tomto prípade ide o jednotku mernej tepelnej vodivosti, ktorou v zmysle rozmerového vzorca na s. 788 je $W\ m^{-1}\ K^{-1}$. V dôsledku nejednotného zápisu jednotiek sa táto veličina na s. 658 uvádza s jednotkou *W/mK*, ktorú možno čítať ako *watt na milikelvin*.

Záverom možno konštatovať, že vydavateľstvo Obzor ani zostavovateľ encyklopédie nevyužili všetky možnosti, aby pri druhom vydaní tejto ináč hodnotnej encyklopédie odstránili všetky „detské choroby" jej prvého vydania a dali tak do rúk čitateľov skutočne perfektnú knihu a spoľahlivý zdroj poučenia.

Ján Štofa

SPYTOVALI STE SA

Nadváha, nadhmotnosť, preťaž. — Účastníci seminára prekladateľov odbornej literatúry sa opýtali, či sa už kodifikoval termín *nadhmotnosť* a aký je jeho vzťah k termínom *nadváha* a *preťaž*.

Otázka je opodstatnená, pretože v staršej fyzikálnej terminológii sa pojem *hmotnosť* pomenúval termínom *hmota* a pojem *tiaž* zasa termínom *váha* (porov. Malá encyklopédia fyziky, Bratislava, Obzor 1979, s. 181 a 445). Ak sa teda termín *hmota* oficiálnym rozhodnutím nahradil termínom *hmotnosť* a termín *váha* termínom *tiaž*, celkom prirodzene sa predpokladá aj paralelná náhrada odvodeného termínu *nadváha*. Z jazykovej stránky síce niet prekážok na ustálenie termínu *nadhmotnosť* (resp. *nadtiaž*), ale treba upozorniť, že situácia je troška zložitejšia, ako sa ukazuje na prvý pohľad. Komplikuje ju to, že pred zavedením termínov *hmotnosť*, *tiaž* sa používal a dosiaľ sa niekedy používa termín *váha* aj vo význame terajšieho termínu *hmotnosť*.

Hoci sa so slovom (termínom) *nadváha* ako používatelia dopravy bežne stretávame povedzme v leteckej, železničnej alebo automobilovej doprave, pozoruhodné je, že ho nezaznamenávajú ani jazykové príručky, ani terminologické slovníky, napr. Pravidlá slovenského pravopisu, Slovník slovenského jazyka, Letecký terminologický slovník z r. 1953, Letecké názvosloví (ČSN 31001 z r. 1969), slovníky železničnej terminológie z rokov 1964, 1969, 1977 vydané vo vydavateľstve Veda a i. V lístkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV je slovo *nadváha* doložené pomerne slabo: je naň doklad z Viestovho železničného slovníka z r. 1919 a štyri doklady z tlače. Dva hodno uviesť s minimálnym kontextom, pretože ukazujú na oblasť používania slova *nadváha: diskusia okolo nadváhy batožiny; zlozvykom je prekrmovanie detí, ktoré trpia nadváhou.*

Menší počet dokladov v lístkovej kartotéke neznačí, že slovo *nadváha* nie je živé, ale môže signalizovať mieru jeho používania v istých oblastiach, ako aj stupeň terminologizovanosti. Ako sa už spomenulo, citované doklady sú z publicistiky. Malým prieskumom vybraných odborných textov sa však ukázalo, že v nich termínu *nadváha* silno konkuruje dvojslovný termín *nadmerná váha*. Z dokladov získaných prieskumom sú z hľadiska nastolenej otázky zaujímavé doklady zo zdravotníckej literatúry. V publikácii Vademecum medici (Martin, Osveta 1972) sa v jednom odseku vyskytujú takéto kontexty: *zistená nadváha sa vyjadruje v + % oproti vypočítanej ideálnej váhe; nadmerná váha sama o sebe nie je absolútnou mierou obezity* (c. d., s. 953). V indexe uvedenej príručky sa uvádza len termín *nadmerná váha*, z čoho možno vyvodiť záver alebo aspoň predpoklad, že ako oficiálny termín sa uprednostňuje podoba *nadmerná váha* (a podoba *nadváha* je v odbornom texte jej prípustným synonymom). Tento predpoklad potvrdzujú doklady z takej odbornej literatúry, v ktorej sa výhradne používa termín *nadmerná váha: Nadmerná váha tela poukazuje na neúmernosť telesnej aktivity v pomere k prijímanému množstvu potravy* (Malá encyklopédia zdravia, Bratislava, Obzor 1971, s. 479). Ako vidieť, na základe rozhodnutia používať termín *hmotnosť* namiesto termínu *hmota* a termín *tiaž* namiesto termínu *váha* vlastne nie je potrebné ustáliť iba paralelný termín namiesto termínu *nadváha* (ten by mal podobu

nadhmotnosť), lež aj paralelný termín namiesto termínu *nadmerná váha* (ten by zasa mal mať podobu *nadmerná hmotnosť)*. Pravda, treba brať do úvahy aj to, že v niektorých odboroch sa pojem *nadmerná hmotnosť* pomenúva termínom *preťaž* vymedzeným ako „hmotnosť (váha) nákladu, o ktorú je prekročená únosnosť vozňa..." (A. Petrovský, Slovník železničnej prepravnej prevádzky. II. Technológia. Bratislava, Veda 1977, s. 342).

V zhrnutí konštatujeme, že termín *nadhmotnosť* zatiaľ nie je doložený, ale že je utvorený náležite. Je synonymný s termínmi *nadmerná hmotnosť, preťaž.* V záujme bezporuchovej komunikácie v odbornej oblasti je potrebné starostlivo zrevidovať vo všetkých príslušných odboroch odvodeniny od termínu *váha.* Bez ohľadu na výsledok takejto revízie možno už teraz povedať, že slová *váha, nadváha* sú spisovné slová a že ich používanie mimo úzko odbornej sféry nie je jazykovou chybou.

Ivan Masár

Opušťák — priepustka. — Z viacerých miest sme dostali telefonické otázky týkajúce sa slova *opušťák.* V širšej verejnosti presný význam tohto slova nie je celkom známy a niektorí používatelia jazyka predkladajú návrhy, či by nebolo správnejšie nahradiť ho podstatným menom *priepustka.*

Počas základnej vojenskej služby musia vojaci a poddôstojníci dodržiavať prísnu disciplínu. Ich vychádzky sú podriadené požiadavkám vysokej bojovej pohotovosti útvarov a jednotiek podľa osobitných smerníc. Vojaci, ktorí chcú odísť na vychádzku, sa zapisujú do knihy vychádzok, vydajú sa im priepustkové knižky, ktoré slúžia ako preukaz oprávňujúci vojakov a poddôstojníkov základnej služby zdržiavať sa mimo ubytovacieho priestoru vojenského objektu. Vychádzka do večierky sa do priepustkovej knižky nezapisuje, iba vychádzka po večierke, voľno na opustenie posádky alebo dovolenka.

Priepustkou sa na vojenčine nazýva jednorazové povolenie opustiť ubytovací priestor vojenského objektu v priebehu dňa. Nie celkom presne sa v Slovníku slovenského jazyka III na s. 549 heslo *priepustka* vysvetľuje aj ako „povolenie opustiť posádku na 24 hodín v nedeľu alebo vo sviatok".

Slovo *opušťák* je ekvivalentom viacslovného výrazu *voľno na opustenie posádky* (v dĺžke do dvoch dní). Motivované je slovesom *opustiť* a využíva sa pri ňom slovotvorná prípona *-ák.* Príponou *-ák*, resp. jej závislým variantom *-ľak* sa tvorí viacero typov podstatných mien, napr. mnohé názvy osôb, ďalej názvy vecí od názvov látok, z ktorých sú urobené *(vlniak, medenák, strieborniak)*, ale aj podľa inej vlastnosti, napr. tvaru *(rebriniak, okruhliak)*. Charakteristickú skupinu tvoria názvy rastlín a zvierat *(zemiak, rajčiak, opičiak)*, početné podstatné mená s príponou *-ák* predstavujú aj názvy nástrojov *(kosák, škrabák, zdvihák)*. Slovotvorným základom sú tu slovesá.

Zatiaľ čo spomenuté slová a skupiny slov fungujú v jazyku ako neutrálne výrazové prostriedky, mnohé slová utvorené pomocou tejto prípony sa hodnotia ako hovorové, resp. nižšie hovorové až slangové. Zväčša ide pri nich o nahrádzanie viacslovných výrazov jednoslovnými (o univerbizáciu), napr. *osobák* (osobný vlak), *panelák* (panelový dom), *zlepšovák* (zlepšovací návrh), *šuš-*

tiak (plášť do dažďa) a veľa iných. Do tejto skupiny univerbizovaných výrazov patrí aj podstatné meno *opušťák*, ktorým, ako sme už povedali, sa nahrádza viacslovné pomenovanie *voľno na opustenie posádky* (v dĺžke do dvoch dní).

Slovo *opušťák* sa kvalifikuje ako prostriedok vojenského slangu. O tom, že sa ako slangové pociťuje aj medzi vojakmi samými, svedčí skutočnosť, že sa pri denných vojenských hláseniach, kde sa vyžaduje síce stručné, ale neutrálne spisovné vyjadrovanie, používa namiesto neho skratka *VOP* (voľno na opustenie posádky) alebo *KVOP* (krátkodobé voľno na opustenie posádky).

Na okraj uvádzame, že slovo *opušťák* preniká aj do zdravotníckeho slangu, a to ako označenie priepustky z nemocničného ošetrovania do domáceho na sobotu a nedeľu. Slovo *opušťák* tu začína konkurovať zaužívanému spisovnému výrazu *priepustka*.

Eva Rísová

OZNAM. — Výbor Sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu udelil prémiu za angažované články uverejnené v prvom polroku 1982 v časopise *Kultúra slova* Rudolfovi Krajčovičovi za tri príspevky zo série článkov *Kapitoly z dejín jazykovej kultúry* (*Slovenčina v období uhorského humanizmu.* Kultúra slova, *16*, 1982, s. 3—9; *Slovenčina v období uhorského baroka,* s. 65—71; *Na prahu spisovného obdobia,* s. 154—159).

Redakcia

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 17, 1983, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v januári 1983.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA